

Tilløb til en psykologi for det postmoderne menneske

En impressionistisk anmeldelse af:

- Anderson, Walter Truett. *The Future of the Self. Inventing the Postmodern Person*. New York:Putnam 1997
- White, Daniel R. Hellerich, Gert. *Labyrinths of the Mind. The Self in the Postmodern Age*. New York:State University of New York 1998

Anmeldt af: *Carsten René Jørgensen, ph.d. stipendiat ved Psykologisk Institut, Aarhus Universitet*

Når jeg læser dekonstruktive og postmoderne teoretikere, rammes jeg ofte af en særegen ambivalens. På den ene side begejstring over den inspirerende kreativitet, de spændende nye synsvinkler, den tiltrængte problematisering af bestående teorier og den provokerende respektløshed over for dominerende virkelighedsopfattelser, som ofte er indeholdt i den postmoderne og dekonstruktive litteratur. På den anden side en stærk irritation over de postmoderne tænkeres typiske amokløb af frie associationer - som betyder, at de står i fare for at miste jordforbindelsen - og den udbredte opfattelse, at det er et mål i sig selv at kritisere og undergrave etablerede teorier og autoritetspositioner uden tilstrækkelig substantiel argumentation for fremlagte synspunkter, forpligtethed på virkeligheden og overholdelse af nødvendige akademiske konventioner om indre konsistens, loyal præsentation af modpartens position osv. Måske er det blot fordi jeg tager deres udsagn for bogstaveligt, som seriøse forsøg på at beskrive og forstå vores fælles virkelighed. Under alle omstændigheder må man ved læsning af de fleste postmoderne skrifter i endnu højere grad end sædvanligt være beredt på et efterfølgende sorteringsarbejde, hvor der tages stilling til, hvilke af de præsenterede indtryk og sammentænkninger af eksisterende teorier, der er holdbare og brugbare. Man bliver således provokeret i sin virkelighedsopfattelse og i sine etablerede teorier om verden, man bliver provokeret til at tænke selv - og det er langt fra det værste, der kan ske. Med Gadamer kan man sige, at den normalt dominerende horisont for udlægning af verden og fremherskende for-domme om virkelighedens beskaffenhed bliver sat til diskussion.

Den fælles bestræbelse hos kulturanalytikeren Walter Truett Anderson og filosoferne Daniel White & Gert Hellerich er at undergrave eller dekonstruere den moderne psykologi med henvisning til dens dybe rødder i en moderne kultur, som efter deres opfattelse er ved at forsvinde. I sig selv er dette langt fra noget nyt endsige et synderligt lovende projekt. Imidlertid kan de to bøger - sammen med en række af de øvrige postmoderne teoretikere, der har markeret sig i de sidste årtier - inspirere den helt nødvendige videreudvikling af modernitetens psykologi. En videreudvikling som er uomgængelig, hvis psykologien skal blive bedre istand til at forstå menneskets psykologiske funktions i, hvad man efter behag kan kalde den sen- eller postmoderne kultur. Modernitetens psykologi løber forpustet "bagefter" de hastige kulturelle og teknologiske forandringer, og kan kun med forsinkelse redegøre for de psykologiske konsekvenser af den kulturelle udvikling.

Anderson indleder "The Future of the Self" med at proklamere, at "alle menneskelige samfund er baseret på en løgn, løggen om selvet". Selvet affærdiges som en social konstruktion med afsæt i oplysningsfilosofien. Som det fremhæves af White & Hellerich har oplysningsfilosofien fejlet. Oplysningsstankens institutioner har langt fra - som det oprindeligt var intentionen - befriet

mennesket fra undertrykkelse og mangler, men er snarere i første række kommet til at tjene den økonomiske, sociale og kulturelle elites kontrol og administration af befolkningen. Anderson mener således, at vi lever i eftervirkningerne af oplysningsprojektets sammenbrud, hvor der ikke længere kan opnås enighed om, hvad der er fremskridt, den menneskelige rationalitet har trange kår, og videnskaberne for fuld kraft medvirker til at undergrave deres egen legitimitet og autoritet. Dette rammer også modernitetens psykologiske teorier, der med deres afsæt i oplysningsfilosofien betragtes som uholdbare i en postmoderne virkelighed.

White & Hellerich henter inspiration hos Heidegger, Foucault og især Nietzsche i deres forsøg på at dekonstruere den moderne psykologis begreb om menneskets selv og personlighed. De afviser den moderne psykologi's mere eller mindre eksplicitte antagelse om selvet og personligheden som eksisterende substanser eller entiteter. Dette sker med henvisning til, dels, hvorledes disse begreber indskrives sig i en modernitetens logik, som ikke længere er holdbar. Dels, hvorledes disse begreber har været anvendt til at undertrykke og kontrollere menneskers frie udfoldelse. Når det ikke længere anerkendes, at der findes "noget", man kan kalde personligheden eller selvet - og det menneskelige individ opløses i sine relationer og i sproget - er det heller ikke længere meningsfuldt at anvende psykiatriens traditionelle diagnosesystemer, der netop fokuserer på enkeltindividet og personligheden. Det amerikanske diagnosesystem DSM-IV til systematisering og kategorisering af psykiske forstyrrelser afvises således som især lægevidenskabens forsøg på at påtvinge virkeligheden en bestemt, socialt konstrueret orden – en orden der medvirker til at formidle, reproducere og legitimere bestemte normer og virkelighedsopfattelser - og i den forstand bidrager til at underkaste mennesket en teknologisk baseret kontrol.

Den Nietzsche-inspirerede kritik af moderniteten rettes imod tre centrale kendetegn ved moderniteten: (1) Tilbøjeligheden til at isolere eller de-kontekstualisere individet - og til at fremhæve det frie autonome individ, der antages at være relativt uafhængigt af sin omverden. (2) Tendensen til at dikotomisere virkeligheden, hvor tænkningens hang til at operere med modsætningspar hypostaseres til en metafysisk realitet. Og (3) den udbredte tilbøjelighed til universalisering, hvor begreber og teorier gør krav på evig gyldighed. Alle tre kritikpunkter rammer også – om end i varierende grad - de psykiatriske diagnosesystemer, som (1) fokuserer på det enkelte individ – relativt løsrevet fra sin kulturelle, sociale og relationelle kontekst. (2) I teorien opererer diagnosesystemerne med en relativt skarp adskillelse af sundhed og sygdom, der fremstilles som absolutte og dikotome størrelser. Og endelig (3) gør de fremherskende diagnosesystemer (DSM-IV og ICD-10) krav på universel gyldighed i den forstand, at de prætenderer at kunne anvendes i enhver kultur, ligesom de foregiver at repræsentere den på nuværende tidspunkt bedste systematisering og kategorisering af menneskets sygdomme – baseret på årtiers akkumuleret viden.

Ved at dekonstruere og destruere denne modernitetens iboende logik – med hjælp fra Foucaults genealogiske metode (påvise deres historiske oprindelse og føre dem tilbage til bestemte magtinteresser) – falder også de psykologiske kategorier, som er baseret på denne logik, til jorden. Det får således betydelige konsekvenser for de diagnostiske systemer, psykologiens begreber om selv, ego, det autonome individ osv. Med afsæt hos Nietzsche mener White & Hellerich således, at det vi hidtil har kaldt personligheden, blot er vaner og indlæringsmønstre, som begrænser menneskets åbenhed for verden og fremtidig indlæring. Tilsvarende betragtes psykisk afvigelse og lidelse som statistiske artefakter og sociale konstruktioner, baseret på socialt bestemte normer. Med Nietzsche argumenteres for det klassiske romantiske synspunkt (med rødder hos Rousseau), at sygdom er en sund reaktion på en syg kultur, at psykiske vanskeligheder kan betragtes som kommentarer til kulturen, og at sundhed er at være istand til at leve uafhængigt af en syg kulturs

normer. Sygdom ses som en stimulation og en ønskelig udfordring for den raske organisme, som i kraft af sygdommen stimuleres til at udvikle sig. Lægevidenskabens medikamentelle behandling tjener nok til at gøre organismen rask på kort sigt, men svækker den på lang sigt – og gør den mere modtagelig for sygdom. Når man læser disse refleksioner, har man vanskeligt ved at frigøre sig fra det indtryk, at White & Hellerich (der begge er filosoffer) ikke har den store praktiske erfaring med de psykiatriske tilstande, de søger at dekonstruere og kulturalisere – og at dette er en del af baggrunden for deres noget vidtløftige konklusioner.

I tråd med Foucault ses psykiatrien som en avanceret selv-teknologi, der tjener til at kontrollere befolkningen. Psykiatrien kritiseres for at hæmme menneskers muligheder for at "lege med alternative virkelighedsopfattelser" og for at påtvinge dem en konventionel identitet. Problemet er blot, at psykopatologi er en benhård realitet for de ramte, og at det ikke er nogen leg at have så svære psykiske vanskeligheder, at man har behov for psykiatrisk behandling. Når psykiatrien kritiseres for at ville presse sine patienter til at leve efter bestemte normer, så kan denne kritik med mindst lige så god ret rettes imod psykiatriens filosofiske kritikere. I 1960'erne og 70'erne forsøgte akademikere at bringe "arbejderklassen" til at realisere forestillinger om det ideale samfund. I dag har kun ganske få sådanne ambitioner, men man kan stadig møde filosoffer som White & Hellerich, der forestiller sig, at psykiatriske patienter – og især de skizofrene – kan realisere deres romantiske forestillinger om den kulturelt "ubesmittede" vildes særligt oplyste og kunstneriske blik på virkeligheden. Imidlertid er det kun ganske få psykiatriske patienter, der har sådanne ambitioner - og endnu færre rummer den ekstraordinære indsigt, som skulle være grundlaget for en radikal kulturkritik. I den præsenterede filosofiske og kulturkritiske optik fungerer den skizofrene således primært som et gigantisk projektivt rum for højtflyvende refleksioner.

Anderson har dog ret, når han påpeger, at lægevidenskabens hastige udvikling af ny teknologi til bl.a. organtransplantation og indoperering af kunstige organer - og af potente psykofarmaka, som er både stemnings- og personlighedsforandrende – stiller spørgsmålstejn ved de hidtil accepterede grænser imellem selvet og omverdenen. Når jeg kan få udskrevet et medikament som Fontex (Prozac), der højst sandsynligt vil ændre min opfattelse af mig selv og min omverden – og dermed antageligt også min ageren i verden – hvad er så "i virkeligheden" mig, hvad kendetegner mit ægte selv – og hvad er blot et produkt af en medikamentel påvirkning? Hvis jeg får indopereret et organ, er det så en del af mig, eller er det et fremmedlegeme, som jeg efter bedste evne må relatere mig til og lære at leve med? Disse problemstillinger stiller notorisk nye spørgsmål til den moderne psykologis begreb om selvet og personligheden, som endnu ikke har fundet tilfredsstillende svar.

Hertil kommer, at den nye informationsteknologi har åbnet hidtil usete muligheder for at lege med sin(e) identitet(er) i cyberspace, og for at indgå i nye relationer og subkulturer på en anderledes legende og uforpligtende vis end tidligere. Som det fremhæves af White & Hellerich, så fragmenteres selvet, som den traditionelle basis for menneskelig erfaring, af kulturelle forandringer, der ud over de allerede nævnte bl.a. inkluderer opbrud i kernefamilien, multikulturalisme og de traditionelle kulturers heraf følgende delegitimering, massemediernes konstituering af en ny og anderledes struktureret virkelighed og markedet og forbrugets centrale placering i den menneskelige virkelighed.

Det er en notorisk kendsgerning, at de moderne teorier om den menneskelige identitetsdannelse - med deres grundlag i bl.a. Erik Erikson's arbejder fra 1950'erne - ikke er istand til at redegøre for den menneskelige identitetsdannelse i en postmoderne virkelighed. Hvor det primære problem for

identitetsdannelsen i moderniteten (Bauman, 1995:81f) var, hvordan man konstruerer og stabiliserer sin identitet, så er problemet i den postmoderne kultur i højere grad, hvordan man undgår at blive låst fast i en enkelt identitet og holder alle muligheder åbne. Ifølge Anderson må vi således tage afsked med idealet om det sande, autentiske selv, som en udfoldelse af det sande indre selv. Selvet er dødt, og vi kan ikke længere opretholde forestillingen om en indre kerne eller en fast forankret identitet, der forbliver den samme på tværs af tid og sted. Identitet er ikke en indre kvalitet, men et overfladefænomen der skabes igennem konsum, besiddelse af materielle objekter og valg af livsstil - og som varierer afhængig af aktuelle kontekst og relationer.

Der er næppe tvivl om, at den moderne psykologis forestilling om selvet som en enhed, der repræsenterer kontinuitet over tid og på tværs af forskellige sammenhænge, er under pres. Freuds klassiske forestilling om det (seksuelt) hæmmede menneske, hvis væsentligste opgave var driftsafkald og udsættelse af behovstilfredsstillelse, har været anvendelig til at forstå menneskets psykodynamik i industrisamfundet. Den kommer imidlertid til kort, når vi vil forsøge at forstå den menneskelige psykologi i forbrugssamfundet, hvor hedonisme, krav om umiddelbar behovstilfredsstillelse og umætteligt begær på materielle objekter er i højsædet. Det undertrykte selv er blevet afløst af det tomme selv, som til stadighed må fyldes op med mad, forbrugsobjekter og berømtigheder, og af det multiple selv, der som en kamæleon skifter farve og identitet efter sine omgivelser og industriens nyeste identitetskollektioner.

Både Andersons beskrivelse af "Selvets fremtid" og White & Hellerich's billede af "Selvet i en postmoderne tidsalder" indeholder værdifulde bidrag til forståelsen af den sen- eller postmoderne vestlige kultur, ligesom de kan anspore til frugtbare refleksioner over grundlagsproblemer i den moderne psykologi og psykiatri – herunder advare os imod kritikløs naturalisering og universalisering af psykologiske teorier. Fremherskende psykiatriske vanskeligheder afspejler notorisk menneskeligt problematiske elementer i den postmoderne kultur, og de psykiatriske diagnoser er - som White & Hellerich fremfører - i en vis forstand sociale konstruktioner, der kun delvist dækker eller spejler den uafhængigt eksisterende virkelighed. Dette betyder imidlertid ikke, at psykiske sygdomme kan reduceres til rent kulturelle konstruktioner; de psykiatriske diagnoser henviser til faktiske fænomener i en af de anvendte begreber uafhængigt eksisterende virkelighed.

I forlængelse af dette kan de to bøger - som hovedparten af den øvrige mere eller mindre postmoderne psykologiske litteratur - inddrages som værdifulde korrektioner og supplement til modernitetens psykologi. Især kan de være med til at gen-introducere de sociale og kulturelle faktorerers betydning for den menneskelige psykologi i en tid, hvor toneangivende psykologiske teorier altovervejende fokuserer på det enkelte de-kontekstualiserede individ. Der er behov for at komme væk fra den ekstreme psykologisering og individualisering af ethvert menneskeligt problem – og for at gen-introducere kulturelle og socio-økonomiske faktorerers betydning for menneskets psykologiske udvikling og for udvikling af psykopatologi. På den ene side må man klart afvise de radikale postmoderne teoretikeres tilbøjelighed til gennemgribende kulturalisering af den menneskelige psykologi – at alt gøres til kulturelle og sproglige konstruktioner og produkter. På den anden side må en tidssvarende psykologi – og ikke mindst en tidssvarende klinisk psykologi - bygge på en indgående forståelse af samtidskulturen – den kultur, som er kontekst for udfoldelsen af den menneskelige psykologi og er medvirkende årsag til en række psykiske forstyrrelser.

De to bøger kan således bidrage til at bane vejen for forståelsen af det postmoderne menneskes psykologi. Der er dog næppe basis - endsige behov - for at grundlægge en egentlig ny postmoderne psykologi.

Litteratur:

Bauman Z. *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*. Oxford:Blackwell 1995